

Marija ŠIŠA WIEWEGH
Filozofski fakultet u Zagrebu

IOVIA BOTIVO

Ključne riječi: Jovija, antika, arhitektura, kršćanstvo

Rad predstavlja prikaz antičke prošlosti Ludbrega, najznačajnijeg urbanog središta u zapadnom dijelu Podravine. Prikaz arheoloških ostataka prvenstveno je baziran na izvještajima arheologa koji su istraživali u Ludbregu te na njihovim radovima. Većina arhitektonskih ostataka rimske Jovije nije vidljiva na mjestu njihovog pronalaska, stoga je ovaj rad i skroman doprinos aktualiziranju potrebe prezentiranja tog vrijednog dijela naše baštine.

Ovim radom bit će obuhvaćeno doba osnivanja antičke Jovije, njen razvoj, značaj i osnivanje biskupije, kao i prestanak života u doba Velike seobe naroda.

POVIJESNI PREGLED

Da bismo shvatili položaj, osnivanje i život antičke Jovije moramo razmotriti vrijeme prije osnutka, razloge osnutka i njen kontinuirani život do danas. Jovija se nalazila u rimskoj provinciji Panoniji i to u neposrednoj blizini Drave. Smještena je na meandru rijeke Bednje okružene obroncima Kalničke i Topličke gore. Na sjecištu je prehistorijskih i antičkih putova, pri čemu osobito važnu ulogu ima riječni prijelaz preko Drave. Rijekom Bednjom ide najbrži put preko Akva Jasa (*Aquae lasae*) do Save i dalje do Jadrana, a podravskom magistralom povezana je s istokom i zapadom (GORENC, VIKIĆ 1986.: 59-60). Kontinuitet života na ovom području možemo pratiti sve od paleolitika (lokaliteti Gomila, Sv. Petar Ludbreški, Martijanečki Lug, Veliki Bukovec, Podbregi), lasinjske kulture (lokalitet Globočac Ludbreški), lisenke (lokalitet Sv. Petar Ludbreški), brončanog doba (brončani bodež), kulture polja sa žarama (ostava iz Struge i nekropole u Žgališću), trako-kimerijskih tragova, kulture Martijanec-Kaptol (lokaliteti Martijanec, Vrbanovec i Jalžabet), (TOMIČIĆ 1999.: 134-145). Starije željezno doba obilježeno je metalurškom aktivnošću koja se najjasnije ogleda kroz nalaz talioničke peći i kalupa iz obližnjeg Sv. Petra Ludbreškog (ŠIMEK 1979., 115; TOMIČIĆ 1999.: 145). Pretpostavlja se da su u starije željezno doba ovo područje nastanjivali Jasi, koji zaposjedaju široki areal od Varaždinskih Toplica (*Aque lasae*) do Daruvara (*Aquae Balisae*) (STIPČEVIĆ 1991.: 30). Skitski prodori nakratko prekidaju život. Dokazi o životu u 5. i 4. stoljeću do sada nisu zabilježeni. U 3. stoljeću pr. Kr. ovo područje nastanjuju Kelti. U 1. stoljeću dolaze Rimljani i započinje život antičke Jovije (Sl. 1).

Rimska provincija Panonija zauzimala je područje međuriječja Save i Drave na jugu, Gradišća i bečkog bazena na zapadu i mađarske Transdanubije. Ime dolazi od naroda *Pannoi* koje označava ilirska plemena nastanjena u dolini Save. U izvorima ime Panonija se prvi put spominje kod povjesničara Polibija (frg. 64 [122]), kad piše o delmatskom ratu vođenom 156. godine. Među rimskim autorima najtočniju sliku smještaja plemena u Panoniji daje Plinije Stariji (1. stoljeću) u svom djelu *Naturalis historia*.

U počecima osvajanja panonskog područja rimska je država imala dva strateška cilja. Prvi je bio osigurati područje između Save i Drave, a potom učvrstiti se na Dunavu. Interes Rima za Panoniju odnosno međuriječje Save i Drave, počinje u 2. stoljeću pr. Kr., kada uviđaju da je to najkraći i najjednostavniji kopneni put prema Istoku s cestama poznatim još od prapovijesti. Osnivanje Akvileje 181. godine pr. Kr. bio je prvi korak i polazišna točka u daljnjem širenju prema Panoniji. Odabir Akvileje bio je logičan izbor jer se nalazila na Jantarnom putu, koji je od Jadrana preko kasnijih rimskih gradova Petovija (*Poetovio*), Savarije (*Savaria*) i Skarabancije (*Scarabantia*) vodio prema Baltiku (VISY 1988.: 17; BARKÓCZI 1980.: 90).

Dolazak Rimljana u Panoniju bio je mukotrpan i trajao je gotovo dva stoljeća. Prva geostrateška točka koju je trebalo osvojiti bila je Segestika (*Segestiké*), prijestolnica Kolapljana (*Colapiani*), koja se nalazila uz ušće Kupe (*Colapis*) i Save (*Savus*) te sjecištu putova koji su vodili prema unutrašnjosti Panonije (DURMAN 1992.: 118). Prvi put Rimljani su napali Segestiku 156. godine pr. Kr. tijekom rata protiv Japoda i Delmata, da bi spriječili prodor Skordiska (*Scordisci*) na zapad (HOTI 1992.: 135). Rimljani opsjedaju Segestiku, ali bezuspješno te svoje vojne aktivnosti usmjeravaju prema željezom i srebrom bogatom Noriku (HOTI 1992.: 135; BARKÓCZI 1980.: 90). Rimski konzul Tuditan (*C. Sempronius Tuditanus*) kreće 129. godine pr. Kr. na Japode, osvaja Metulum, a vjerojatno je opsjedao i Segestiku, za koju J. Klemenc smatra da je bila i zauzeta (ZANINOVIĆ 1985.: 60.; KLEMENC 1963.: 55). Deset godina kasnije, 119. godine pr. Kr. Delmati u savezu sa Skordiscima počinju novi rat (HOTI 1992.: 135). Lucije A. Kota (*L. Aurelius Cotta*) i Lucije C. Metel (*L. Caecilius Metellus*) provaljuju iz Galijske u Ilirik, ali se pouzdano ne zna je li opsjedana i zauzeta Segestika, iako se spominje u Apijanovu (*Ill.* 10) izvještaju. Osamdesetih godina pr. Kr. konzul Scipion Azijagen (*L. Cornelius Scipio Asiagenus*) definitivno svladava Skordiske. Segesta opet nije pokorena, iako se neki autori s tim ne slažu (KLEMENC 1963.: 55).

Sporazumom u Brundiziju Oktavijan, budući *Imperator Caesar Augustus*, dobiva zapad države i Ilirik. U početku je nezainteresiran za ovu provinciju sve dok plemena iz unutrašnjosti ne počnu ugrožavati Akvileju. Oktavijan, 35. godine pr. Kr., osobno kreće na Japode, tj. Ilirik. U bitci kod Metuluma i sam biva ranjen, ali je bitku dobio. Zaleđe za osvajanje Segestike je time osigurano. Segestiku je opsjedao 30 dana s dvije i pol legije. U pomoć mu je priteklo i brodovlje dobiveno od, kako kaže Dion Kasije (Cass. Dio. XLIX, 36, 1) "saveznika u susjedstvu", a prema Apijanu (*App., Illyr.* 23), građeno je na Savi jer je Oktavijan želio opremiti svoje trupe za plovidbu Savom prema Dunavu za pohod na Bastarne i Dačane (ZANINOVIĆ 1985.: 63). Segestika je napokon osvojena i više se ne spominje u izvorima. Rimljani osnivaju Sisciju (*Siscia*), koja u početku ima vojni značaj, dok kasnije, uspostavljanjem granice na Dunavu, postaje važno trgovačko i administrativno središte regije. Grad postaje 71. godine *Collonia Flavia Siscia* (HOTI 1992.: 143).

Druga važna točka za osvajanje Panonije, a kasnije i osnutak Jovije bio je Petovij (*Poetovio*). Smješten je na raskrižju putova koji su povezivali Italiju s panonskom nizinom te alpske predjele s Istokom. Na tom su prostoru u kasnom željeznom dobu bili naseljeni Kelti, koji su sudjelovali u osnivanju kasnijeg Noričkog kraljevstva, koje je već početkom 1. stoljeća pr. Kr. bilo izloženo snažnijim ili jačim rimskim političkim i gospodarskim interesima.

Krajem 1. stoljeća pr. Kr. Rimljani su nasuprot domorodačkog naselja osnovali vojni tabor, koji je imao važnu ulogu u osvajanju zapadne Panonije. Priključenje Norika pa tako i ptujskog područja zbilo se oko 16. godine pr. Kr. U kasnijem vremenu rastuća trgovačka uloga mjesta uvjetovala je razvoj važnog rimskog središta. Za vladavine cara Trajana dobiva 103. godine status

kolonije – *Colonia Ulpia Traiana Poetovio* (ŠAŠEL KOS 1997.: 32) Oktavijan je svjestan da još uvijek prijeti opasnost brzog prodora vojske Savom s istoka, a pošto je prostor Panonije i dalje ostao nedefiniran u rimskoj državi odlučio ga je povezati s Italijom. Konzul Publije S. Nerva (*P. Silius Nerva*) 16. godine pr. Kr. pobjeđuje Panonce i Norike. Protiv Skordiska Tiberije ratuje 15. godine pr. Kr., a 14. ili 13. godine pr. Kr. prokonzul Ilirika Marko Vinicije (*M. Vinicius*) započinje Panonski rat – *Bellum Pannonicum*. Posljedice rata bile su pomicanje granica države sve do Dunava. Zbog ozbiljnosti rata August dolazi 12 godine pr. Kr. u Akvileju pa se pretpostavlja da je te godine Ilirik postao carska provincija (HOTI 1992.: 139). U "*Monumentum Ancyranum*", August Tiberijev pohod dovodi do Dunava, ali za to nema arheoloških dokaza (BARKÓCZI 1980.: 90).

Zbog ustanka u Iliriku i Panoniji Tiberije se morao vratiti 6. godine naše ere s pohoda na Markomane i njihovog kralja Marobodua. Iliri iz Panonije i Dalmacije po prvi se put ujedinjuju u jednu vojsku sa zajedničkim ciljem borbe protiv Rima. Tako počinje *Gravissimum omnium externorum bellorum post Punica* ili Batonov ustanak. Tiberije šalje XX. legiju pod vodstvom Marka V. Mesalina (*M. Valerius Messallinus*). Ovaj je uspio osvojiti Sisciju, koja postaje golemi utvrđeni logor. Jedan od dvojice vođa pobune, Baton (koji je prije toga zarobio svog sudruga Pinesa) i narod Breuka predali su se Tiberiju u ljeto 8. godine na rijeci *Bathinus*. Drugi vođa pobune Baton Dezidijački nije pristao na predaju pa su ga ubili. Plautije Silvan (*M. Plautius Silvanus*) guši novi ustanak i Panonija je smirena, a Baton odlazi u Dalmaciju. Zbog Germanikova neuskustva rat se otegnuo pa u pomoć dolazi Tiberije. Batona je u Andetriju (Muć Gornji) porazio i odveo u Rim. Dezitijate i Piruste smiruje Vibije Postum (*Vibius Postumus*). Izgleda da je 9. godine Ilirik bio podijeljen na Inferior (Panonija) i Superior (Dalmacija) (HOTI 1992.: 142). Siscija i Sirmij postaju najvažniji gradovi Panonije, a u Panoniji borave legije IX. *Hispana* (vjerojatno u Sisciji), VII. *Augusta* (Petovij) i XV. *Apollinaris* (Emona). Već za vrijeme ratova legije grade putove po Panoniji, na koje su se nadovezale Dolabeline ceste. Ovim su stvoreni preduvjeti romanizacije Panonije. Sredinom 1. stoljeća, za cara Klaudija, počinje izgradnja Dunavskog limesa i međurječje Save i Drave postaje pacifizirana zona daleko od limesa i opasnosti od brzih upada barbar-skih plemena s istoka.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA ANTIČKE JOVIJE – BOTIVO

Ludbreg je već dugo poznat po obilnim nalazima antičke arhitekture, sitnog arheološkog materijala i grobova rimskog razdoblja. Do druge polovice 20. stoljeća nije bilo nikakvih sustavnih arheoloških istraživanja, a uz tek rijetke objave slučajnih nalaza stariji su se autori uglavnom bavili proučavanjem antičkih itinerara i pitanjem smještanja naselja.

Razni starovjekovni itinerari bilježe različite nazive naselja – *Iovia*, *Iovia Botivo* ili samo *Botivo* (FULIR 1970.: 13).

Itinerarium Hierosolymitanum bilježi naziv *civitas Iovia*, *Itinerarium Provinciarum Antonini Augusti* bilježi *Iovia*, a naziv *Botivo* navode *Tabula Peutingeriana* i *Georg. Rav.*

I. Kukuljević u članku "Panonija rimska", Rad JAZU 23, iz 1873. godine u Ludbreg smješta postaju *Ad populos*, a Joviju (Botivo) u Bukovec (FULIR 1969.: 418). A. Mayer prvi ubicira Joviju u Ludbreg i u svom članku "Jasi" navodi da bi spomen naselja na *It. Hier.* kao *civitas* trebao biti razlogom kasnijeg razvitka biskupije. Hrvatski književnik A. Nemčić piše o nadgrobnom spomeniku na kojem se spominje Jovija (IOVIA). Župnik I. Bočkaj registrirao je isti nalaz s natpisom

IOVIA 1940. godine te kasnije Silvanov žrtvenik (nađen u koritu rijeke Bednje 1942. godine) na kojem se razabire IOVIAE. J. Brunšmid objavio je 1914. godine u Vjesniku Hrv. arh. druš. 13., ulomak brončane konjske noge, koji je pripisan konjaničkoj statui nadnaravne veličine (FULIR 1970.: 14). M. Fulir u imenu *Iovia Botivo* nazire ilirsko-keltsko podrijetlo, što opravdava činjenicom da zapadno od Ludbrega postoji veći broj tumula od kojih je najmanje jedan bio kneževski (FULIR 1970.: 13, 14).

Prva arheološka istraživanja Jovije počinju 1966. godine pod vodstvom Ž. Tomičića, a prva sustavna istraživanja pod vodstvom B. Vikić Belančić i M. Gorenca od 1968. do 1979. godine (rezultati su objavljeni u Arheološkim pregledima) (TOMIČIĆ 1966.: 116-119). B. Vikić-Belančić objavljuje cjelokupna arheološka istraživanja koja su provedena od 1968.-1979. u Vjesniku Arheološkog muzeja Zagreb, 1984. godine. Marija Winter (druga pol. 20. stoljeća) ukazivala je na važnost arheoloških ostataka i propagirala kulturno-povijesnu ulogu Jovije (WINTER 2000.).

Monografija o Ludbregu, u kojoj je na sažet način prikazana arheološka slika Ludbrega i okolice izlazi 1986. godine, a u monografiji tiskanoj 1997. godine na sličan način piše Ž. Tomičić (LUDBREG 1986.; TOMIČIĆ 1997.: 20-41). Svi poznati arheološki lokaliteti oko Ludbrega objavljeni su u "Registru arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske" izdanom 1990. (ŠIMEK 1990.: 97-106) i nadopunjenom izdanju iz 1997. (REGISTAR 1997.: 95-144).

U zadnje vrijeme provedena su manja zaštitna istraživanja u cinkturi crkve, ali nisu dala nikakve nove spoznaje o rimskoj Joviji (PLEŠE, BLAŽEKOVIĆ 2003.: 136-170). S obzirom na stanje istraženosti literatura o arheološkoj slici Jovije nije opširna, ali daje uvid o dosadašnjim istraživanjima i problematici koja ih prate.

SMJEŠTAJ ANTIČKOG NASELJA

Ranu urbanizaciju rimske Jovije uvjetuje nekoliko činjenica. Idealne uvjete za razvoj naselja daje pogodna konfiguracija tla, blizina rijeke Bednje, dravske ceste i blizina prelaska preko Drave, zatim gusta mreža starih puteva koji povezuju Savu i Dravu. Te su pogodnosti prepoznate i u prapovijesti, što se očituje kroz mnogobrojna nalazišta, uključujući i nalaz metalurške peći u Sv. Petru Ludbreškom te halštatske zemunice u samom naselju.

Zamah urbanizacije u Joviji počinje u doba careva Trajana i Hadrijana, odnosno krajem 1. i poč. 2. stoljeća. Markomanski ratovi u drugoj pol. 2. stoljeća nakratko zaustavljaju razvoj koji je vidljiv u slojevima paljevine i devastacije. U doba cara Konstantina i njegovih nasljednika nastavila se izgradnja, a naselje se prilagodilo novim uvjetima života (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 488). Naseobinski areal je definiran položajem nekropola koje prate obrisi naselja. Nekropole markiraju i putove koji naselje povezuju s drugim područjima (Sl. 5).

Sjevernu konturu naselja, pa tako i ceste, markira nalaz u selu Križovljan, gdje je na srednjovjekovnom gradištu danas crkva s uzidanom nadgrobnom stelom. Na steli je prikazano sedam članova rimske obitelji koja je očito bila pokopana u blizini. Ova cesta se spušta prema naselju, gdje je markirana s nekoliko grobova – u Ulici I. L. Ribara 21-23. U produžetku ide prema jugoistoku od Trga Oslobođenja (u blizini dvorca Batthyani) pa na prostor između Stare škole (iz 1899. godine) i Preradovićeve ulice na kojem su pronađeni rimski grobovi s urnama.

Jugozapadni prilaz čini cesta koja iz Varaždinskih Toplica preko Hrastovskog dolazi u Ludbreg i to na položaj Varoški Vrti, gdje su pronađeni antički grobovi. Južnu i jugoistočnu konturu

zatvara rijeka Bednja (VIKIĆ BELANČIĆ – M. GORENC 1969.: 15, 16). Pretpostavlja se da je na položaju današnjeg mosta preko Bednje ili u neposrednoj blizini bio smješten i antički most preko kojeg se izlazilo na cestu prema istoku. Šire područje flankira brežuljak Gradišćak (Ludwigsburg) na kojem je smještena istaknuta gradina Lipa-Katalena. U blizini gradine antička se cesta račva u smjeru sjevera i pretpostavljenog prijelaza preko Drave, dok druga trasa odvojka teče dalje prema istoku. Uz sjeverni odvojak ceste nalazi se selo Sigetec u kojem je otkriveno antičko groblje (VIKIĆ BELANČIĆ 1981.: 85).

Uzmemo li u obzir ove podatke areal antičkog Ludbrega iznosio bi 1.400x1.800 m (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 488).

ARHITEKTURA

Od kraja 1. stoljeća Jovija je gusto naseljena i opasana bedemima, čije su dimenzije 200x170 m. Pretpostavlja se da su zapadni i sjeverni bedemi bili dvojni, što je vjerojatno izvedeno zbog veće izloženosti ovih dijelova naselja otvorenom prostoru (istočna i zapadna strana bedema bila je zaštićena i meandrom Bednje). Unutar bedema možemo razlikovati dvije građevinske zone: stambenu zonu i zonu javne namjene. Sjeverno od gradskih bedema smješten je suburbij (Sl. 5).

Kamen je glavni materijal korišten za gradnju antičkih objekata. Opeka se koristi samo za poravnavanje kamenih zidova, konstrukciju podova, kanala i krovova. Tek u kasnoantičko doba javlja se veća primjena opeke u gradnji koja je najočitija u arealu suburbija (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.–1984.: 150). Opeka je vjerojatno pripadala domaćoj proizvodnji jer je ispod gradine Vučje Grlo na zapadnom dijelu sela Hrastovsko pronađena opekarska peć (ŠIMEK 1987.: 45, 46).

B. Vikić Belančić podijelila je arhitekturu u tri faze (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 479-483):

1. **Ranocarska** faza od 1. stoljeća – prve pol. 2. stoljeća;
2. **Srednjocarska** faza od druge pol. 2. stoljeća i prve pol. 3. stoljeća;
3. **Kasnoantička** faza od druge pol. 3. stoljeća i 4. stoljeća.

1. RANOCARSKA FAZA

Ova faza se očituje kroz urušenu zidnu građu, ostatke podova i podnih taraca, mjestimično kroz ostatke masivnih zidova, paljevinu i sitni arheološki materijal, naročito kroz keramiku koja je vrlo kvalitetna. Orijentacija pružanja objekata je sjever–jug. Gradnja je solidna, na redove ili od prstenastih blokova, a žbuka ima vrlo gustu fakturu i sitni agregat.

Ovoj fazi pripadaju zidovi i materijal iz dvorišta Hotela Putnik, dio bedema iz Kalničke 7, najniži slojevi termalnog kupališta u vrtu Somođi (Preradovićeve 24) te dio kupališnog kompleksa iz Preradovićeve 4.

2. SREDNJOCARSKA FAZA

Ova faza je nešto bogatija, a zadržala je kvalitetu izgradnje iz prethodne. Pravac orijentacije objekata je izmijenjen te se pruža u smjeru istok–zapad. Pripadaju joj termalno kupalište u Preradovićevoj 24, *horreum* iz dvorišta Hotela Putnik, stambeni objekti u blizini Bednje i kardo, odnosno jedan njegov mali dio u dvorištu Hotela Putnik.

3. KASNOANTIČKA FAZA

Ovo je vrlo slabo sačuvana faza koju karakterizira skromnija gradnja i oprema objekata. Čine ju manji stambeni i privredni objekti. Najviše tragova je sačuvano u prostoru suburbija izvan

bedema i to u dvorištu Stare škole i u sondama zapadno od nje. Gradnja je lošije kvalitete i to od lomljenog kamena pomiješanog s većim i manjim oblucima, a žbuka je grublja s puno šljunčanog agregata (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 482, 483).

BEDEMI

Prve podatke o postojanju bedema dala su rekognosciranja iz 1966. godine (TOMIČIĆ 1966.: 116-119), a daljnja sistematska istraživanja koja su trajala kontinuirano od 1968. godine do 1979. godine pokazala su smjer pružanja bedema i odredila njegov opseg i karakter.

Od kraja 1. stoljeća Jovija je opasana bedemima sa sve četiri strane. Bedemi su se održali tijekom cijelog Carstva. Bili su dograđivani, obnavljani, adaptirani, a stari bedemi korišteni su i kao građevni materijal za izgradnju i obnovu novih bedema (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 485).

SJEVERNI BEDEM

Sjeverni bedem se pruža od istočnog dijela cinkture crkve preko dvorišta Hotela Putnik do Preradovićeve ulice na istoku. Građen je u jednom dijelu od većih pločastih blokova i poluobrađenog kamena vezanih s mnogo bjelkaste žbuke krupnijeg agregata (pijesak i šljunak). Zidovi bedema široki su 1,35 m, a sačuvana visina iznosi 1,80 m. Datiran je keramikom i novcem u 4. stoljeće. Donji dio zida bedema nešto je drugačije građen. Građen je kompaktnije i to od lomljenog kamena vezanog s puno žbuke koja je vrlo gusta (sastavljena je od sitnog agregata). Čini se da je kasnije građeni bedem sjeo na bedem iz ranije gradnje. Segment bedema u dvorištu Hotela Putnik leži nekoliko metara južnije. Zsigurno se radi o unutarnjem potezu dvojnog bedema. U jednoj sondi, neposredno s južne strane bedema nađeno je opločenje od kamena lomljenca, oblutaka i većih komada opeke, raspona 6 m. Vjerojatno se radi o opločenju prostora između vanjskog i unutarnjeg poteza dvojnog bedema (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 154, 155).

ZAPADNI BEDEM

Bedem pronađen u dvorištu u Kalničkoj ulici 7 ima pravac sjever-jug. Građen je od pločastog duguljastog kamena u donjem dijelu, a od manjih blokova slaganih na redove u gornjem. Kamenje je povezano bijelom vezivom žbukom koja ima miješani agregat (čini ga pijesak, kamen sitne granulacije i šljunak). Bedem je širok 1,10 m, a sačuvana visina iznosi oko 1 m. Na nekim blokovima otkriveni su tragovi starije žbuke finije fature što pokazuje da je za njegovu gradnju korišten materijal nekog starijeg objekta ili bedema.

U istom dvorištu, u srednjem dijelu, otkriven je sjeverniji dio bedema dužine 5 m, a širine 1.3 m. Slične građe, ali uz veliko kamenje mjestimično je umetnuta i seskvipedalna opeka. Žbuka je kao i u prethodnoj sondi, ali je u najvišem dijelu zid poravnat opekom.

Nešto sjevernije nalazi se debeli pod – tarac koji je zasigurno dio zapadne fortifikacije, a dislocirano veliko kamenje moglo bi biti dio ranocarskog bedema. Sjeverno od njega otkriven je bedemski zid koji predstavlja vanjski potez zapadnog dvojnog bedema. Dalje na sjever otkriven je masivni zid, a crkveni zapisi govore o zidu koji ide do crkve i župnog dvora.

Konačni zaključak bio bi da zapadni bedem čini dvojni zid, a na osnovi dosadašnjeg istraživanja dužina mu vjerojatno iznosi 120 m (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 155, 156).

JUŽNI BEDEM

Južni bedem je vrlo masivan i solidno građen. Za sada je otkriveno 11 m dužine, a u tom dijelu je širok 4.6 m. Građen je od velikih komada lomljenog i poluobrađenog kamena srednje veličine. Žbuka je obilna, bijela i srednjeg agregata.

Prema sitnom arheološkom materijalu datira iz prva dva stoljeća Carstva, što ne isključuje i njegovu dužu funkciju (VIKIĆ BELANČIĆ 1984.: 156).

ISTOČNI BEDEM

Istočni bedem je prvi otkriveni bedem antičke Jovije. Istraživanja su vođena 1966. godine, a sondiranja su rađena neposredno uz lijevu obalu rijeke Bednje, sa sjeverne i južne strane današnjeg mosta (TOMIČIĆ 1966.: 116-119). Godine 1976. pokušao se pratiti njegov sjeverni dio, ali bezuspješno pa je stoga izvršena samo revizija istraživanja iz 1966. godine. Ustanovljeno je da je zid građen od velikog lomljenog i poluobrađenog kamenja. Žbuka mu je bjelkasta i vrlo fine fature sitnog agregata. Istraženo je 8 m, a njegova širina u ovom dijelu iznosi 3,2 m (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 484-487). Vrlo fragmentirana slika bedema antičke Jovije ne dozvoljava potpuni i pravi uvid u nastanak, trajanje i promjene koje su zasigurno postojale tokom nekoliko stoljeća njegovog trajanja. Sitni arheološki materijal, naročito keramika, navodi nas na zaključak da je njegova izgradnja počela u zadnjim desetljećima 1. stoljeća ili tijekom 2. stoljeća. Masivnost južnog i istočnog bedema opravdava neposredna blizina rijeke, a sjeverni i zapadni bedem vjerojatno je bio dvojni zbog svoje veće izloženosti. Također nije sasvim sigurno da je novi zid svugdje sjeo na stariji. Tu pretpostavku bi opravdavaldo doba mira i izgradnje Dunavskog limesa, a s time i odsutnost opasnosti. Udaljenost naselja od granice očito je bila razlogom da bedem bude zapušten ili pak korišten za izgradnju objekata javne namjene.

Prodiranjem novih naroda s istoka i općom nesigurnošću tijekom kasnocarskog razdoblja opet se javlja potreba za utvrđivanjem naselja te je bedem ponovo građen. Potpunu sliku i potvrdu pretpostavkama dala bi veća istraživanja bedemskog sustava.

GRAĐEVINE UNUTAR BEDEMA

I danas je Ludbreg, pogotovo područje na kojem je bila smještena antička Jovija, gusto naseljen. Situaciju donekle spašavaju mnoga dvorišta obiteljskih kuća na kojima se mogu vršiti arheološka istraživanja pa su ona, iako malobrojna, dala kakvu-takvu sliku antičkog naselja.

Pretpostavlja se da je prostor unutar bedema bio podijeljen kardom i dekumanom, što se naslućuje malim segmentom dekumana u dvorištu Hotela Putnik. Na tom položaju može se očekivati i smještaj foruma, ako nije uništen obradom tla ili ratnim razaranjima (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 150). Areal unutar bedema možemo, na temelju dosadašnjih istraživanja, podijeliti u dvije zone. To su stambena zona i zona javne namjene (koja bi trebala biti smještena u sjeveroistočnom dijelu – u tom dijelu smješten je kupališni kompleks i *horreum*).

KUPALIŠNI KOMPLEKS

Uz bedeme, kupališni kompleks je najvrijedniji arhitektonski nalaz (SL. 6). Smješten je u sjevero-istočnom dijelu u Preradovićevoj ulici 24 (vrt Somođija). Možemo pratiti njegove tri građevinske faze koje odgovaraju fazama izgradnje naselja (VIKIĆ BELANČIĆ 1984.: 134).

Prva faza građevinske djelatnosti na području kupališnog kompleksa potvrđena je samo s rušenom građom, paljevinom i ranocarskim arheološkim materijalom.

Drugoj fazi pripada izgradnja kupališnog kompleksa koji se sastoji od kompozicije tri bazena, a po nalazu novca carice Lucile datiran je u drugu polovicu 2. stoljeća.

Treću fazu predstavlja prenamjena objekta, kada je potpuno srušen treći bazen i dograđen sjeverni trijem opločen seskvipedalnom opekom (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 134). Ovu fazu datira tipična kasnoantička keramika. Prvi bazen je otkopan u istraživanjima 1969. godine, a u

sljedećoj kampanji 1971. godine preostala dva, odnosno, drugi bazen i trijem. Prvi bazen ima raspon apsida 4,5x3,5 m, a parapet je dug 3,2 m. Građen je od duguljastog kamenja sлагanog u pravilne redove, a gornji dio je "popločen" s dva reda opeka. Veziva žbuka je gusta, a zid je pažljivo fugiran. Unutar bazena pronađen je dio poda.

U smjeru sjevera odvaja se još jedna apsida koja čini drugi bazen. Njegova apsida je nešto plića, a tjeđe nešto šire od apsida prvog bazena. Raspon mu je 4x3,3 m. Parapet drugog bazena se nastavlja na parapet prvoga pa im zajednička dužina iznosi 8 m, širina 0,7 m. Sačuvani su u visini od 0,35 m. Ispod samog temelja bazena pronađen je novac carice Lucile datiran u drugu polovicu 2. stoljeća. Sjeverno od drugog bazena odvaja se fragment parapeta trećeg bazena i čini jedini njegov sačuvani dio. Ovaj dio parapeta iskorišten je za izgradnju trijema prema zapadu. Pod trijema popločen je seskvi pedalnom opekcom (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 480, 481).

Ovo nije jedini kupališni kompleks. Nešto istočnije od prethodno opisanog kupališta, u sondi vrta Preradovićeve 4, otkriven je veliki dio apsida raspona 3.8 m od koje je sačuvana sjeverozapadna peta širine 1,4 m. Apsida je građena od pločastog kamenja na redove, a peta od seskipedalne opeke. Vezivna žbuka ima gustu fakturu i sitni agregat. Temelj apsida je finije strukture nego gornji zidovi pa se vjerojatno radi o dvije faze – starijoj i mlađoj (koje nužno ne moraju biti iste namjene) (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 122).

HORREUM

Horreum je pronađen u dvorištu Hotela Putnik, a očitovao se kao veliki masivni zid s pilastrom. Prema načinu izgradnje pripada srednjocarskoj fazi, a kako je uz njega pronađeno i dosta materijala koji pripada vremenu kasne antike, možemo zaključiti da je dugo bio u uporabi (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 481).

SUBURBIUM

Suburbium antičke Jovije nalazio se sjeverno od gradskih bedema. Sjeverna granica njegovog rasprostiranja je lokalitet Lokve. Ovaj lokalitet je na plavnom području koje nije bilo pogodno za naseljavanje. Intezivnu gradnju omogućili su bogati prirodni izvori građevinskog materijala kao što su drvo, kamen i glina. Prva značajnija upotreba opeke kao građevinskog materijala očituje se u izgradnji kuća i radionica u ovom dijelu naselja. Opeka je vjerojatno bila domaće proizvodnje što pokazuje pronalazak opekarske peći na lokalitetu Vučje grlo, a nije isključeno da je sličnih *officinae* bilo još u okolici naselja (TOMIČIĆ 1999.: 148).

Pronađena arhitektura je stambenog i radioničkog karaktera, vrlo fragmentirana, a zbog gustoće pronađenih zidova pretpostavlja se da su kuće bile *insule*, a otpadne jame govore o radioničkom karakteru nekih objekata. Objekti su građeni od poluobrađenog kamena sлагanog u redove ili u tehnici "riblja kost". Obilno je korišten mort krupnijeg agregata i veća količina cigle. Pronađeni su i djelovi hipokausta (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 138, 139, 161).

Razvoj suburbija u 4. stoljeću uvjetuju nesigurna vremena kad se naselja moraju više orijentirati na vlastitu proizvodnju i opskrbu. Sličnu situaciju pokazuje i vila rustika u Jalžabetu koja je zbog nemirnih vremena u 4. stoljeću masivno građena (VIKIĆ BELANČIĆ 1968.: 96).

OSVRT NA ARHITEKTURU

Veoma fragmentirana slika antičke arhitekture ne dozvoljava nam pravi uvid u sliku rastera antičkog grada. Samo po smještaju i izgledu današnjih ulica pretpostavlja se da je i Jovija imala

klasičan izgled rimskog naselja kojeg presijecaju kardo i dekuman, sa stambenom zonom i zonom javne namjene – forum, terme, *horreum*.

Za dešifriranje objekata i njihove namjene više se služilo analogijama klasičnog izgleda rimskog grada, nego što je to mogla dati sama arheološka slika pronađene arhitekture. Međutim, bez sumnje ostaje činjenica da se radi o većem naselju zgusnutog tipa i da Jovija nije samo manja cestovna postaja tipa *mutationes* ili *mansiones* kako ju neki autori u prošlosti pokušali označiti (FULIR 1970.: 13, 14).

POČECI KRŠĆANSTVA U PANONIJI

Podlogu za razvoj kršćanstva u Panoniji dali su kultovi bogova Sola, Mitre te židovska monoteistička vjera, kao i u ostalim dijelovima Carstva. U razdoblju formiranja kršćanskih zajednica u Panoniji očituju se dva utjecaja. Jedni su dolazili iz Male Azije i Grčke, a drugi iz sjeverne Italije (Sl. 2). Isto tako, s istoka dolaze i prve hereze koje su kasnije bile uzrokom mnogobrojnih sukoba unutar kršćanske crkve. Ranokršćansko razdoblje, u klasičnom smislu, započinje Milanskim proglasom 313. godine, kojim je kršćanstvu priznata ravnopravnost s ostalim religijama Carstva. Panonija i Dalmacija očito su imale određen broj kršćana, ali ne i crkveno ustrojstvo. Situacija je vjerojatno bila promijenjena pred kraj 3. i osobito na početku 4. stoljeća u vrijeme velikih progona kršćana – razdoblja za koje postoji veći broj pisanih izvora.

Za teoretsku donju granicu početka ranokršćanske prisutnosti u kontinentalnoj Hrvatskoj neki autori smatraju 2. stoljeće, a isti stavljaju gornju granicu ranokršćanskog horizonta u kraj 6. stoljeća i početak 7. stoljeća kad se na ovom području počinju stvarati prve ranosrednjovjekovne države slavenskih naroda (MIGOTTI 1994.: 41). Ranokršćansko razdoblje u kontinentalnoj Hrvatskoj najslabije je istražen arheološki horizont, ali ako pogledamo brojnost ranokršćanskih lokaliteta u Mađarskoj ni naše područje zasigurno nije ništa manje bogato od prekodravskog. Kršćanska crkva oblikovala je svoje biskupije na temelju teritorijalne podjele Rimskog Carstva.

U kasnoj antici, od Dioklecijanove reforme 284. godine, na tlu Hrvatske postoje tri teritorijalno-administrativne cjeline: *Pannonia Savia*, *Pannonia Secunda* i *Dalmatia*.

Pretpostavlja se da svako naselje gradskog tipa (*civitas*) u Panoniji do polovice 4. stoljeće ima biskupa, ali sudeći po literarnim izvorima na tlu sjeverne Hrvatske postoje samo četiri starokršćanske zajednice. Siscija i Jovija u granicama *Pannoniae Saviae* i Mursa i Cibale u granicama *Pannoniae Secundae*. Sve četiri imaju središte u Sirmiju koji je bio crkveni centar šireg područja (Sl. 3). Dalmacija ima svoju samostalnu crkvenu organizaciju sa središtem u Saloni. U Akvileji također postoji nadbiskupija, a sudeći po administrativnoj podjeli, Norik bi u drugoj polovici 4. stoljeća trebao pripadati Sirmijskoj nadbiskupiji. Međutim, slabljenjem utjecaja Sirmija i jačanjem Akvileje, Norik u 5. stoljeću ulazi u akvilejsku nadbiskupiju (JARAK 1994.: 19).

JOVIJSKA BISKUPIJA

Sudeći prema izvorima postojanje jovijske biskupije nije toliko sporno, koliko je dvojbeno smještanje biskupije u jednu od tri panonske Jovije.

Paulys Real-Encyclopädie pod *Iovia* navodi čak tri rimska naselja. Jedna je udaljena 77 rimskih milja od Petovija prema Mursi (*pagus Iovista*), druga je označena kao *civitas Iovia* i udaljena je 37 rimskih milja od Petovija, također na cesti prema Mursi, dok je treća smještena na cesti

Sopiane – Brigetio. (PRE 1916.:2005). Sudionik koncila u Akvileji 381. godine je, između ostalih, biskup Amancije *Iovensium*. Međutim, u nekim izvorima spominje se i kao *Niciensis ili Amantius episcopus Lotovensium*. Natpis (izgubljen) s jednog sjevernoitalskog sarkofaga govori o biskupu Amanciju iz Panonije. Prvo moramo riješiti problem koja od ove tri Jovije uopće može biti biskupija. Po nekim mađarskim autorima Jovija u Hetényipuszti odgovarala bi veličinom i bogatstvom, ali biskupije čije je postojanje dokazano u Sisciji, Mursi i Cibalama također imaju vrlo oskudne starokršćanske nalaze.

Po Eggerovu mišljenju jedino je naša Jovija označena kao *civitas* pa jedina i ima mogućnost biti biskupija dok su ostale dvije Jovije bile skromne cestovne postaje (JARAK 1994.: 35). Nitko ne isključuje mogućnost postojanja biskupija u Mađarskoj, pogotovo što za to postoje mnogobrojne arheološke potvrde, jedino što za njih nema literarnih izvora.

Na području kontinentalne Hrvatske za sada nije otkrivena nijedna izvorno ranokršćanska građevina. Poznate su nam prilagodbe javnih profanih antičkih objekata u kršćanske sakralne građevine (VIKIĆ BELANČIĆ 1978.: 165). Prilagodba kupališta u kršćansku crkvu dogodila se u Joviji potkraj 4. stoljeća. Indikativno je što u doba kasne antike građevine slijede orijentaciju istok – zapad (ranije su bile orijentirane sjever–jug) pa se pretpostavlja da slijede orijentaciju termi preuređenih u baziliku ili biskupske bazilike pod uvjetom da je bila na drugoj lokaciji. Sličnu prilagodbu termalnog kompleksa imaju i Akve Jase (VIKIĆ BELANČIĆ 1978.: 165).

Arijanstvo se kao hereza u kršćanskoj crkvi, osobito na istoku, proširilo u 4. stoljeću. Kako na područje Panonije dolaze mnogi utjecaji s Istoka, biskupi panonskih općina prihvaćaju arijansku herezu i time se, u vjerskim pitanjima, odvajaju od drugih ortodoksno katolički orijentiranih zapadnih biskupa.

U Akvileji se na crkvenom koncilu 381. zajedno s ostalim katoličkim panonskim biskupima, Anemijem Sirmijskim i Konstancijem Siscijskim pojavljuje i biskup Amancije iz Jovije. Oni sudjeluju u raspravi o arijanstvu i zajedno s ostalima ga osuđuju (JARAK 1994.: 38). Dolazi do definitivne osude arijanstva i njegove likvidacije. Kršćanske općine Južne Panonije padaju pod utjecaj sjeverno italske crkve na čijem je čelu bio sv. Ambrozije (VIKIĆ BELANČIĆ 1978.: 588).

Ako sada povežemo prisustvo Amancija u Akvileji i podatke o vremenu pokopa (s izgubljenog sarkofaga) došli smo do zaključka da je Amancije panonski biskup koji je djelovao u zadnjim desetljećima 4. stoljeća u Panoniji i bio posrednik i prenositelj sjevernoitalskih utjecaja u doba biskupa i crkvenog naučitelja sv. Ambrozija iz Milana (JARAK 1994.: 36; RELIGIJSKI LEKSIKON 2002.: 28).

Nedostatak starokršćanske arhitekture i materijalnih pokazatelja ranog kršćanstva u Joviji nije usamljen slučaj. Slična je situacija u cijeloj kontinentalnoj Hrvatskoj, osim djelomično u Sisciji. Zasigurno je jedan od razloga i stupanj neistraženosti ovog horizonta, a razloge možemo tražiti i u arijanskom odnosu prema svijetu simbola, odnosno umjetnosti općenito. Potvrda ovoj pretpostavci je činjenica da najveći broj predmeta s kršćanskom simbolikom potječe iz Siska koji se jedini odupro arijanstvu (MIGOTTI 1994.: 67).

Jedini, vjerojatno kršćanski ukop je uništen grob pronađen 1952. godine u ulici I. L. Ribara u blizini termi, odnosno crkve. Sadržavao je dvosjekli mač i staklenu čašu (Sl. 4, kat. br. 142a i 142b). Grob je datiran u kraj 4. stoljeća i početak 5. (VIKIĆ, GORENC 1981.: 92; MIGOTTI 1994.: 53).

Ukopi u sarkofazima pronađeni na lokalitetu Varoški vrti nemaju nikakva kršćanska obilježja (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.–1984.: 159).

EPIGRAFSKI SPOMENICI

Do sada su poznata samo dva natpisa, od kojih je jedan izgubljen. Hrvatski književnik A. Nemčić 1859. godine zabilježio je natpis s nadgrobnog spomenika pronađenog u ulici A. Blažića. On je na natpisu pročitao:

VALERIANVS CENTVRIO LEGIAE HIC LOCO IOVIA DICTO.

Župnik Bočkaj 1940. godine također spominje ovaj natpis. Natpis je izgubljen (FULIR 1970.: 14). U koritu Bednje, nedaleko od prethodno spomenutog spomenika, nađen je 1942. godine Silvanov žrtvenik s vrlo istrošenim natpisom na kome se može pročitati:

SILVANVS i IOVIAE.

Natpis se danas nalazi u Muzeju Varaždin (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 161).

SITNI ARHEOLOŠKI MATERIJAL

Novac, keramika, staklo i sitni metalni predmeti nisu detaljno obrađeni ni pojedinačno objavljeni, osim usputnog spominjanja tako da nisam imala detaljniji uvid u raznovrsnost, tipologiju i količinu materijala koji je pronađen.

NOVAC

Samo za tri novca koja su pronađena u Ludbregu znamo točno mjesto pronalaska i možemo ih pouzdano datirati. Preostalih šest komada jako je oštećeno, a prema veličini i fakturi datiraju iz 4. stoljeća (VIKIĆ BELANČIĆ 1983.-1984.: 157). Prvi objavljeni novac pripada vremenu cara Konstantina I. (306.-337.).

Na aversu ima glavu cara okrenutu nadesno s legendom *CONSTANTINVS AVG*, a na reversu su dva legionara u heraldičkom položaju okrenuta prema *laburumu* s kristogramom na vrhu i legendom *GLORIA EXERCITVS*. Novac je kovan u Sisku (TOMIČIĆ 1966.: 118).

Denar carice Lucile (*Lucilla*, kćer cara Marka Aurelija, 150.-182.) (VEH 2001.: 136; KOS 1998.: 381) pronađen je uz temelje termalnog kompleksa. Na aversu je poprsje carice (nadesno) s legendom *LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F*, a na reversu Konkordija koja sjedi nadesno s legendom *CONCORDIA* (Sl. 8; 1).

Folis cara Konstancija II. (337.-361.) na aversu ima poprsje cara s dijamantom (nadesno) s legendom *D N CONSTANTVS P F A VG*, a na reversu car probada konjanika s frigijskom kapom (Sl. 8; 2). U polju između obje figure "Ä", na vrhu legenda *FEL. TEMP REPARATIO*, a na dnu *CONSA O* (kovan je u Konstantinopolisu) (VIKIĆ-BELANČIĆ 1983.-1984.: 158).

Postoji još desetak komada kovanica u Varaždinskom muzeju za koje se pretpostavlja da potječu iz Ludbrega. To su novci Filipa I. (244.-249.), Aurelijana (270.-275.), Galijena (260.-268.), Klaudija II. (268.-270.), Valensa i Gracijana (druga polovica 4. stoljeća), Konstantina II. (337.-340.) i iz doba Kostancija (337.-340.), kao i 6 nečitljivih kovanica (TEŽAK 1995.: 80).

KERAMIKA

Keramika je zastupljena u mnogobrojnim oblicima koji su uobičajeni na rimskim lokalitetima južne Panonije. Najviše ima kuhinjskog posuđa (80%), dok manji dio otpada na finu keramiku (20 %). Zastupljeni su sljedeći oblici: tanjuri, plitice, zdjele, lonci, lončići, pehari, čaše, šalice, kadionice, tarionici, posude za spremanje hrane i amfore.

Faktura posuđa je raznovrsna: gruba domaća s primjesom kvarca te fina keramika. Boja keramike je crvenkasta, žučkasta i siva (VIKIĆ BELANČIĆ 1984.: 157). Fina keramika zastupljena je kroz sigilatu, tzv. imitacije sigilate, keramiku prekrivenu crvenim firnisom, mramoriziranu, crno i

crveno bojanu, zelenkasto–smeđu glaziranu, grafitiranu i glačanu. Ukrasi na finoj keramici rađeni su tehnikom barbotina, pečačenja, urezivanja i facetiranja.

Keramički materijal ima veliku sličnost s materijalom iz antičkog Ptuja, Petrijanca, Jalžabeta i Varaždinskih Toplica, a analogije se još vide u materijalu iz Nevidodunuma, Andautonije i Siscije (VIKIĆ BELANČIĆ 1984.: 157).

STAKLO

Ulomci staklenih posuda su jako fragmentirani i pripadaju različitim tipovima.

Neki ulomci mogu se odrediti prema tipu i radionici. Tako imamo ulomke drški i vrčeva od plavkasto–zelenog stakla koji se mogu pripisati galskim radionicama 2. stoljeća, ulomke posuda od svijetlozelenog debljeg stakla iz 2. stoljeća, ulomak trbušaste bočice cilindričnog vrata svijetlozelene boje iz poranjske radionice (3. stoljeće), ulomke prstenastog dna i stjenke čaše od zelenkastog debljeg stakla (4. stoljeće), ulomke polukuglaste čaše uvijenog ruba od maslinasto–zelenkastog stakla s plavkastim kapljama i veće boce cilindričnog vrata s tri staklene niti maslinasto–zelenke boje iz poranjske radionice 4. stoljeće (VIKIĆ BELANČIĆ 1984.: 158).

METALNI PREDMETI

Najznačajniji metalni predmet pronađen u Ludbregu je dio brončane stilizirane konjske noge koji je mogao pripadati konjaničkoj statui natprirodne veličine. Po stilu pripada prvoj polovici 3. stoljeća. Pronađena je slučajno u blizini mosta na Bednji 1859. godine (BRUNŠMID 1913.-1914.: 226; VIKIĆ-BELANČIĆ 1998.: 489).

Brončanih predmeta je vrlo malo. Ističe se jedino lukovičasta fibula iz 4. stoljeća (bez igle i jedne od bočnih lukovica) i nalaz gornjeg dijela brončane igle s glavom u obliku ptice iz 4.–5. stoljeće (GORENC, VIKIĆ 1986.: 69) (Sl. 4, kat. br. 143 i 144). Željezni predmeti su jako korodirani i oštećeni, ali su se mogli raspoznati klinovi i čavli, ključ, vršak koplja, dva nožića, lanac i mnogo predmeta neodređene funkcije (VIKIĆ BELANČIĆ 1998.: 488).

RIMSKA KOLA IZ POLJANCA

U Poljancu pri kopanju temelja za gospodarsku zgradu, 1929. i 1931. godine, slučajno su otkrivena rimska kola. Vlasnik je samo pokupio metalne predmete i opisao okolnosti nalaza. Sve predmete je otkupio Arheološki muzej u Zagrebu. Nalaz se sastoji od nekoliko stotina komada supstrukcije, funkcionalnih dijelova i oplata drvene konstrukcije i niza dekorativnih dijelova kao što su simboličke figurice i kompozicije. Figurativna brončana kompozicija sastoji se od tri ženske figure. Centralni lik je Venera (*Venus pudica*). S obje strane po jedan je prikaz Harite, od kojih desna drži neku posudu, dok lijeva ima pliticu. Visina kompozicije je 13,4 cm. Ukras je vjerojatno stajao na vrhu prednje strane kola.

Poprsje Herakla izvedeno je u bronci, a prikazuje mlado božanstvo ogrnuto životinjskom kožom. U desnoj ruci drži toljagu, a u lijevoj tri jabuke. Visina poprsja je 11,7 cm. Pretpostavlja se da je prikaz stajao na stražnjoj strani rude kola. Dvije brončane pantere (jedna gleda udesno, a druga ulijevo) ukrašene su tehnikom tauširanja. Jedna je visoka 10,6 cm, a druga 12,6 cm. Nalazile su se na rukohvatima kočijaševog sjedišta. Četiri brončane kapice s osovine kotača imaju ukrase u vidu poprsja čovjeka koji rukama pridržava kolut. Prikazana su četiri muška portreta (bradati muškarci s kosom ravno podišanom na čelu). Visina svake kapice s ukrasom iznosi 19 cm.

Ukras u vidu brončanog poprsja Menade vjerojatno je stajala na kraju rude kola. Menada ima oko vrata zmiju te kosu spletenu u pletenice, a na ušima visi po jedan grozd, dok je na tjemeu po jedan četverolisni cvijet. Visina poprsja je 10 cm (ŠEPER 1962.: 349–351).

Pored ovih opisanih figuralnih ukrasa kola tu su još stilizirani jahači, labudovi, Gorgone i mnogobrojni geometrijski ukrasi. Po svemu sudeći radi se o obrednom ukupu čovjeka, konja i kola iz 2. stoljeća. Nedaleko ovog nalaza pronađena je i posuda u obliku ljudskog poprsja. Kola iz Poljanca vjerojatno su izrađena u vrijeme kada Rim učvršćuje svoje pozicije u Panoniji, a to znači poslije pobjede nad Dačanima (frizure na četiri muška portreta i Veneri su dačke za što imamo analogiju na Trajanovom stupu u Rimu). Ukrasna simbolika i figuralna plastika pokazuju visoku razinu izvedbe. Dekoracija je, po uzorima tradicionalnih galsko-tračkih tipova s neznatnim utjecajem elegantnije rimske plastike carskog doba, izrađena u domaćim radionicama (ŠEPER 1962.: 420). Neki autori smatraju da su dekorativni elementi izrađeni u radioničkim centrima širom Carstva, a funkcionalni elementi u domaćim radionicama (GORENC, VIKIĆ 1986.: 61). Ovaj nalaz govori o živoj trgovini i prometu podravskom magistralom i povezanosti Jovije s ostalim dijelovima Rimskog Carstva.

ZAKLJUČAK

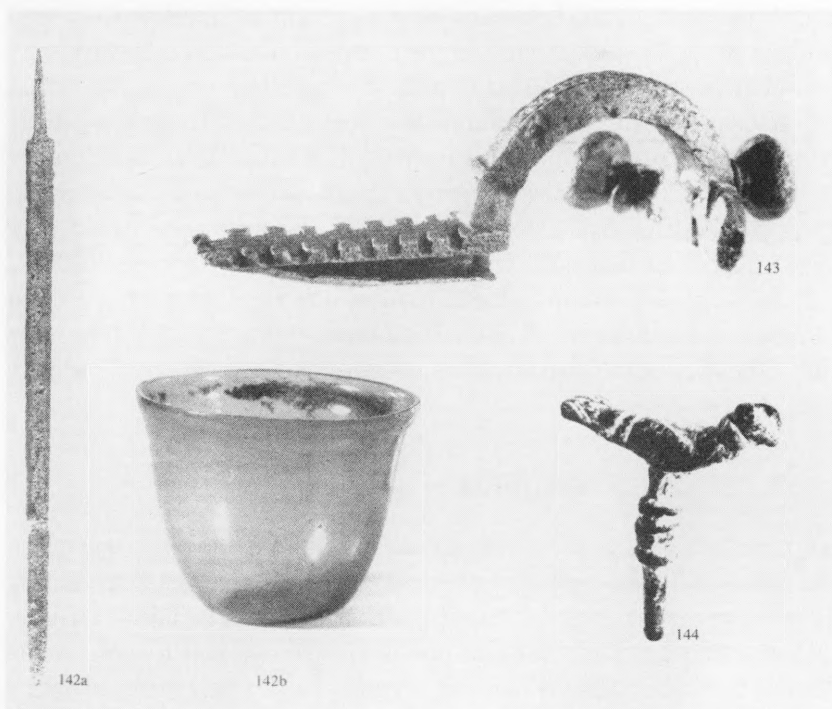
Spoznaja o postojanju Jovije–Botivo prvo se mogla isčitati iz antičkih itinerara, a njeno lociranje u današnji Ludbreg potvrdili su mnogobrojni arheološki ostaci - od epigrafskih spomenika preko arhitekture do sitnog materijala. Pogodan smještaj uz meandar rijeke Bednje i na sjecištu puteva koji povezuju Savu i Dravu otkrilo je već u prapovijesti pleme Jasa, koje je svoje naselje smjestilo na zapadnom lesnom rubu i razvilo prometne i trgovačke veze s naseljima u okolici.

Rimljani su također prepoznali vrlo pogodan položaj i sagradili svoje naselje nešto istočnije od prapovijesnog naselja, na samom meandru rijeke Bednje i sjecištu putova koji su povezivali Savsku s Dravskom magistralom. Neobično važan bio je nedaleki riječni prijelaz preko Drave.

Kada je počela izgradnja naselja ne zna se pouzdano, ali je poznato razdoblje veće izgradnje koje se zbilo na prelasku 1. u 2. stoljeće, odnosno za vrijeme careva Trajana i Hadrijana. To je doba kad Petovij postaje kolonija, a na tlu Južne Panonije dolazi do većeg zamaha urbanizacije. Za sada su iz ovog doba poznati djelovi južnog i istočnog poteza bedema Jovije, starije kupalište i najstarija faza kupališta (u vrtu Somođija). Tragovi gorenja i destrukcije u slojevima koji odvajaju ranocarski od srednjecarskog stratuma, govore o ratnim razaranjima koji su pogodili Joviju za vrijeme markomanskih ratova. Međutim, obnova je uslijedila odmah po smirivanju situacije u Panoniji, što se očituje u obnovi najstarijeg kupališta koje je pregrađeno u neki novi objekt za sada nepoznate namjene. Gradi se troapsidalno kupalište, *horreum*, stambeni objekti u blizini Bednje i kardo. Važnost Jovije se očituje u pronalasku dijela konjske noge koja je pripadala velikom konjaničkom kipu koji je nastao u doba Severa.

Tijekom 3. i 4. stoljeća nastavlja se izgradnja javnih i stambenih objekata kao i adaptacija starih. Veliki kupališni kompleks prenamijenjen je u kršćansku baziliku, a promijenjena je i orijentacija gradnje pa je ona sada istok–zapad. To se može pripisati promjeni kulta, odnosno orijentaciji koju diktira izgradnja kršćanskih bazilika. Podizanje suburbija uvjetovano je nemirnim vremenima, a time i potrebom za vlastitom proizvodnjom. Bedemi se obnavljaju i dalje izgrađuju. Ovo je doba i biskupa Amancija i odricanja od arijanstva i pristupanja Jovijske biskupije zapadno orijentiranoj kršćanskoj crkvi.

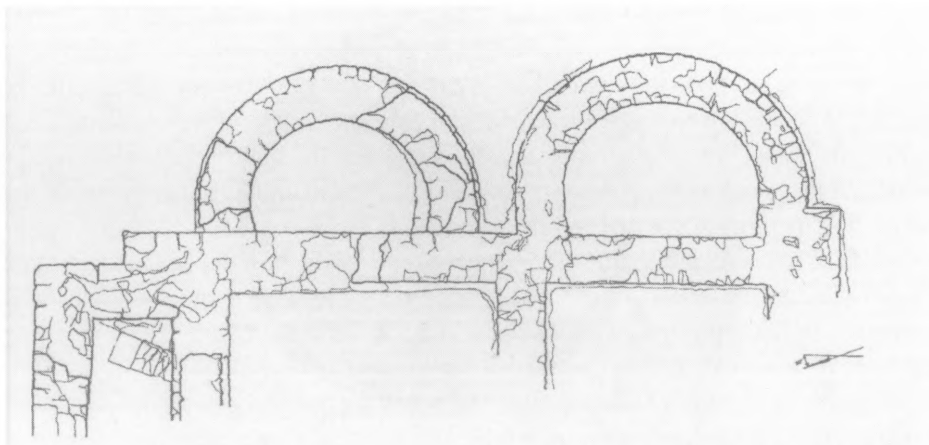
Tijekom 5. stoljeća antički grad je stradao i prestao funkcionirati. Na to ukazuju i nalazi dva ju grobova pronađenih unutar grada od kojih jedan ima priloge datirane u 5. stoljeće.

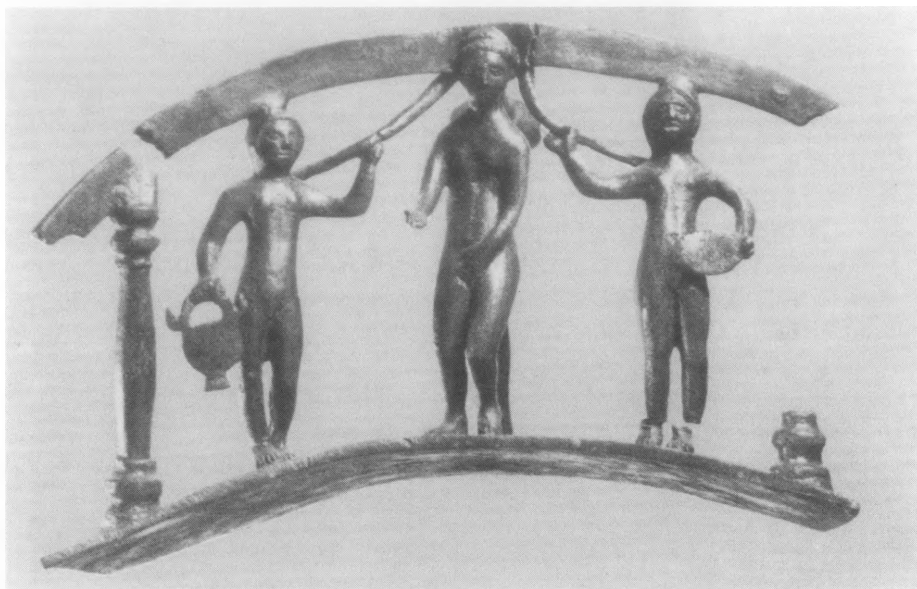
Čaša, mač, fibula, igla (Od nepobjedivog 1994:111)

Urbana jezgra i suburbij Jovije (Vikić-Belančić 1998:484)

Tlocrt termi (Vikić-Belančić 1998:484)

Venus pudica (Ludbreg 1986:61)

Sitni arheološki materijal pokazuje povezanost Jovije s ostalim centrima Carstva, od Porajnja do istoka, koja se očituje u nalazima stakla i keramike kao i rimskim kolima iz Poljanca.

Ne može se isključiti ni vojni karakter Jovije, iako za sada nemamo arheološke potvrde. Nedostaju nalazi rane sigilate karakteristične za vojna naselja, a na opekama izostaju pečati vojnih postrojbi. Jedini poznati epigrafski spomenik koji spominje nekog vojnika je natpis centuriona Valerijana iz 3. stoljeća. Prisustvo bedema u civilnom naselju može se opravdati njegovom otvorenošću i izloženošću na riječnom prijelazu.

Prema sadašnjem stupnju istraženosti možemo zaključiti da je Jovija bila gusto naseljena i opasana bedemima koji su u sjevernom i zapadnom potezu bili dvojni. Njena izgradnja počinje krajem 1. stoljeća, a prestanak funkcioniranja zbio se u 5. stoljeća. Zbog idealnog položaja povezana je sa svim djelovima Carstva. U 4. stoljeću ima status biskupije i svog biskupa Amancija, a po svemu sudeći i kršćansku baziliku. Arheološka istraživanja provedena od 1968. do 1979. godine dala su tek okvirnu sliku izgleda antičkoga grada. S obzirom na veličinu i značaj koji je Jovija imala, ostalo je još mnogo neriješenih pitanja koja bi zasigurno bila riješena opsežnijim arheološkim istraživanjima.

U novije vrijeme pokrenut je projekt zaštite pronađenih arhitektonskih ostataka i otvaranje zbirke u Ludbregu.

LITERATURA:

1. ATLAS 1987, Grupa autora, *Atlas svjetske povijesti*, Uspon kršćanstva do 600. g., Zagreb, 1987, 92, 93.
2. BARKÓCZI 1980, Barkóczy, *History of Pannonia, The Archaeology of Roman Pannonia*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1980, 85-124.
3. BRUNŠMID 1913-1914, J. Brunšmid, *Antikni bronsani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu*, Vjestnik Hrvatskog arheološkog društva 13, Zagreb, 1913-1914, br. 226.
4. CAMBI 2002, N. Cambi, *Antika*, Zagreb, 2002.
5. DURMAN 1992, A. Durman, *O geostrateškom položaju Siscije*, *Opuscula Archaeologica* 16, Zagreb, 1992, 117-130.
6. ENCIKLOPEDIJA 1978, Grupa autora, *Opća enciklopedija*, Zagreb, 1978.
7. FULIR 1969, M. Fulir, *Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području (1960 – 1967)*, Rasprave VI, Ljubljana, 1969, 395-431.
8. FULIR 1970, M. Fulir, *Osvrt na položaj današnjeg Varaždina u nizu nekadanjih rimskih postaja*, Godišnjak gradskog muzeja 4, Varaždin, 1970, 5-19.
9. GORENC 1971, M. Gorenc, *Ludbreg – antičko naselje*, Arheološki pregled 13, Beograd, 1971, 53-55.
10. GORENC, VIKIĆ 1986, M. Gorenc, B. Vikić, *Antičko naslijeđe ludbreškog kraja*, Ludbreg (monografija), Ludbreg, 1986, 59-70.
11. HOTI 1992, M. Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *Opuscula Archaeologica* 16, Zagreb, 1992, 133-163.
12. JARAK 1994, M. Jarak, *Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, Od nepobjedivog sunca do sunca pravde, Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 1994, 17-39.
13. KLEMENC 1963, J. Klemenc, *Der Pannonische Limes in Jugoslawien*, Quintus Congressus internationalis Limitis Romani studiosorum, Zagreb, 1963, 55-68.
14. KOS 1998, P. Kos, *Leksikon antičke numizmatike*, Zagreb, 1998, 381.
15. LEKSIKON ANTIČKIH 1996, Grupa autora, *Leksikon antičkih autora*, Latina & Graeca, Zagreb, 1996, 307, 308.
16. LUDBREG 1986, Grupa autora, *Ludbreg*, Ludbreg, 1986.

17. MIGOTTI 1994, B. Migotti, *Arheološka grada iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, Od nepobjedivog sunca do sunca pravde, Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1994, 41-67.
18. OD NEPOBJEDIVOG 1994, Grupa autora, *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde, Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1994.
19. PLEŠE BLAŽEKOVIĆ 2003, T. Pleše Blažeković, *Cinktor župne crkve Presvetog Trojstva u Ludbregu – rezultati arheološkog nadzora*, Obavijesti HAD-a, god. XXXV – br. 1., Zagreb, 2003, 136-170.
20. PÓCZY 1980, K. Póczy, *Pannonian cities, The Archaeology of Roman Pannonia*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1980, 239-274.
21. PRE 1916, *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1916., 2005.
22. RELIGIJSKI LEKSIKON 2001, Grupa autora, *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2001, 28.
23. REGISTAR 1997, Grupa autora, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Bjelovar, 1997.
24. STIPČEVIĆ 1991, A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1991, 30.
25. ŠAŠEL KOS 1997, M. Šašel Kos, *The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia*, *Situla* 36, Ljubljana, 1997, 21-42.
26. ŠEPER 1962, M. Šeper, *Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega*, *Arheološki radovi i rasprave* II, Zagreb, 1962, 335-426.
27. ŠIMEK 1979, M. Šimek, *Sv. Petar Ludbreški – nalaz metalurške radionice*, *Podravski zbornik* 79, Koprivnica, 1979, 107-111.
28. ŠIMEK 1987, M. Šimek, *Rezultati probnih sondiranja Gradskog muzeja u Varaždinu u 1986. g.*, *Muzejski vjesnik* 10, Varaždin, 1987, 42-47.
29. ŠIMEK 1990, M. Šimek, *Općina Ludbreg*, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta Sjeverozapadne Hrvatske*, Bjelovar, 1990, 97-106.
30. ŠIŠIĆ 1925, F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak: Zagreb, 1990)
31. TEŽAK 1925–1995, S. Težak, *Neinventirani rimski carski novci u numizmatičkoj zbirci Gradskog muzeja u Varaždinu*, *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin, Varaždin, 1925 - 1995*, 75-81.
32. TOMIČIĆ 1966, Ž. Tomičić, *Ludbreg-rimsko naselje*, *Arheološki pregled* 8, Beograd, 1966, 116-119.
33. TOMIČIĆ 1997, Ž. Tomičić, *Arheološka topografija i toponimija (Iovia – Botivo – Ludbreg)*, *Ludbreg*, Zagreb, 1997, 20-39.
34. TOMIČIĆ 1999, Ž. Tomičić, *Arheološka topografija i toponimija Ludbrega i okolice*, *Panonski periplus, Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 1999, 132-166.
35. VEH 2001, O. Veh, *Leksikon rimskih careva*, *Jastrebarsko*, 2001, 136.
36. VIKIĆ 1976, B. Vikić, *Ludbreg, kod Varaždinskoh Toplica – antičko naselje*, *Arheološki pregled* 18, Beograd, 1976, 81-83.
37. VIKIĆ BELANČIĆ 1965, B. Vikić-Belančić, *Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji*, *Starinar*, N.s. XIII-XIV, Beograd, 1965, 89-110.
38. VIKIĆ BELANČIĆ 1968, B. Vikić-Belančić, *Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, sv. III, Zagreb, 1968, 85-101.
39. VIKIĆ BELANČIĆ 1969, B. Vikić-Belančić, *Ludbreg - antičko naselje*, *Arheološki pregled* 11, Beograd, 1969, 178 – 180.
40. VIKIĆ BELANČIĆ 1973, B. Vikić-Belančić, *Jovija, Ludbreg – istraživanja u 1973. godini*, *Arheološki pregled* 15, Beograd, 1973, 50, 51.
41. VIKIĆ BELANČIĆ 1978, B. Vikić-Belančić, *Elementi ranog kršćanstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, *Arheološki vestnik* XXIX, Ljubljana, 1978, 588 – 605.
42. VIKIĆ BELANČIĆ 1978, B. Vikić-Belančić, *Tipovi naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, *Izdanja HAD -a*, Zagreb, 1978, 159-176.

43. VIKIĆ BELANČIĆ 1983-1984, B. Vikić-Belančić, *Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968 - 1979. god.*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. s., XVI-XVII, Zagreb 1983-1984, 119-166.
44. VIKIĆ BELANČIĆ 1998, B. Vikić-Belančić, *Antičko nasljeđe Ludbrega*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin 10/11, Varaždin, 1998, 477-494.
45. VIKIĆ, GORENC 1968, B. Vikić, M. Gorenc, *Ludbreg, antičko naselje*, Arheološki pregled 10, Beograd, 1968, 129 - 131.
46. VIKIĆ, GORENC 1969, B. Vikić, M. Gorenc, *Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1969.
47. VIKIĆ, GORENC 1978, B. Vikić, M. Gorenc, *Ludbreg, Iovia*, Arheološki pregled 20, Beograd, 1978, 69-72.
48. VIKIĆ, GORENC 1980, B. Vikić, M. Gorenc, *Iovia, Ludbreg*, Arheološki pregled 21, Beograd, 1980, 95-98.
49. VIKIĆ, GORENC 1981, B. Vikić, M. Gorenc, *Arheološko-urbanistička problematika Ludbrega*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, III ser., XIV, Zagreb, 1981, 85-95.
50. VISY 1988, Z. Visy, *Der pannonische Limes in Ungarn*, Stuttgart, 1988.
51. WINTER 2000, M. Winter, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, Koprivnica, 2000.
52. ZANINOVIĆ 1985, M. Zaninović, *Pojava antike u središnjoj Hrvatskoj*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 10, Zagreb, 1985, 59-66.